

מערך הדרכה במוזיאון יד ושם

פתיחה לפני הכניסה למוזיאון:

ברוכים הבאים ליד ושם – רשות הזיכרון לשואה ולגבורה.

מהו מקור ומשמעות השם "יד ושם"?

השם "יד ושם" לקוח מפסוק מספר ישעיהו, שמדבר על אנשים שאין להם ילדים, כביכול אין להם המשך, והקב"ה מבטיח להם: "וְנָתַתִּי לָהֶם בְּבִיתִי וּבְחֻמֹּתַי, יָד וְשֵׁם--טוֹב, מִבְּנִים וּמִבָּנוֹת: שֵׁם עוֹלָם אֶתֶּן-לוֹ, אֲשֶׁר לֹא יִכָּרֵת", וזו מטרת המקום הזה. יד- אנדרטה שם - בניגוד לדה-הומניזציה שניסו הנאצים לעשות – אנחנו רוצים ללמוד מי הם היו, לתת להם שם.

כבר ב-1943 התחילו לדבר כאן בארץ על הקמת הנצחה לנספים, אך בפועל יד ושם קם ב-1953. בהתחלה הוקם אוהל יזכור ואחר כך לאט לאט דברים נוספים. מוזיאון נחנך לראשונה ב-1973, וב-2005 נחנך המוזיאון הנוכחי.

יד ושם כולל מכוני מחקר, ארכיון, ספרייה, בי"ס להוראת השואה, מחלקה למתן אות חסידי אומות העולם, גן פסלים ואנדרטאות, מוזיאון, ועוד.

מה מטרת מוזיאון כזה?

המוזיאון בא לספר את סיפור השואה. לא נעבור פה שיעור היסטוריה. ננסה לעבור חוויה, שתספר לנו את הסיפור. ננסה לספר באופן שיעמיד במרכז את היהודי. ננסה לראות לא רק מה עשו הנאצים ועוזריהם ליהודים אלא מה עשו וכיצד התמודדו היהודים.

(אפשר להתייחס לשדרת חסידי אומות העולם, כדבר ייחודי מול הרוע והמוות הרב שנראה במוזיאון. כביכול אנחנו עומדים כאן במעין נקודת בחירה – בין טוב (חסידי אוה"ע) לרע (רוב האנשים)).

כללי התנהגות לפני הכניסה למוזיאון: לא לגעת בחפצים, לא מסטיקים, לא ניידים, לא לשבת על הרצפה, לפנות מקום לקבוצות נוספות, ולשמור על התנהגות מכובדת.

הגשר:

אנחנו נכנסים למוזיאון דרך גשר. מה זה בא לבטא?

מתנתקים קצת מהעולם שלנו ועוברים למציאות אחרת. הגשר מסמל משהו רעוע, לא יציב, הוא באוויר. כל המבנה של המוזיאון קצת באוויר. הגשר בירידה.

את המוזיאון תכנן האדריכל משה ספדי ויש משמעות לכל דבר בעיצוב שלו. צורת מנסרה, רוב המוזיאון מתחת לאדמה, רק ההתחלה והסוף הם בחוץ.

מה זה יכול לסמל? - תקופה אפלה וחשוכה, ירידה של האנושות, שבירה ופצע בהר.

ויחד עם זה – למעלה יש פס זכוכית שמאפשר לאור יום לחדור פנימה. רוצים ליצור דיאלוג בין פנים לחוץ ולזכור שגם השואה לא בוצעה במחשכים אלא לאור יום ולצד חיי יום של אוכלוסיות שלמות.

המוזיאון בא לספר את סיפור השואה. **במה לדעתכם ייפתח המוזיאון?**

1. נוף חיים

אנחנו צופים במיצג וידיאו ארט של האומנית מיכל רובנר. **מה רואים כאן?** האם זה מה שציפיתם לראות?

נורית שלזינגר

מעריך הדרכה מוזיאון

חיים יהודיים באירופה בין שתי מלחמות העולם. הבחירה היא לפתוח את המוזיאון בחיים שהיו. שם המיצג – "נוף חיים".

מדוע? – לדעת מה איבדנו. לזכור שהיהודים השדופים והמושפלים שנראה בהמשך חיו פעם חיים רגילים, אנשים שחיו ופעלו.

מיהם יהודים אלה? – נשים לב למגוון: דתיים ושאינם, ציונים ואנשי בונד, מבנים – בתי כנסת, ספריה, (בית קפה), אנשי עיר וכפר, ילדים ומבוגרים – מאוד מגוון.

הצילום לא היה זמין כמו היום. **מה, אם כן, צילמו, ומדוע?** – אירועים חשובים (חתונה, קונגרס ציוני), עבור גיוס תרומות, יהודים שהיגרו לארה"ב וחזרו לביקור מולדת צילמו את קרוביהם וזה היה תצלום אחרון.

אנחנו נפרדים מהעולם שהיה ואיננו עוד, אך המוזיאון מעוצב כך שבכל נקודה במסדרון של המוזיאון נוכל לפנות אחורה ולהביט ולהיזכר שוב. שני קצוות המוזיאון הם חלון מול חלון. נוף חיים של העבר מול נוף חיינו היום. נוכל גם להביט קדימה אל העתיד – ההווה שלנו – חלון גדול ומואר שפונה להרי ירושלים.

נתקדם - שימו לב שעברנו מהליכה על שטיח להליכה על בטון, ואנחנו בירידה.

שימו לב למבנה המוזיאון – קירות בטון חשופים. **המסדרון הולך ונהיה צר. מדוע?** – מסמל את התהליך שעברו היהודים. המקום הנמוך והצר ביותר במוזיאון הוא המקום בו מתחילה ההשמדה ההמונית. אחר כך נתחיל לאט לאט לעלות.

לאורך המסדרון ישנן נקודות עצירה – **שברים, שמסמלים מפנה היסטורי ומעבר לשלב הבא.** לא ניתן ללכת מיד עד סוף המוזיאון. **השברים האלה חוסמים את הדרך.** חייבים לעבור את כל הפיתול של המוזיאון. **מדוע?** – מסמל את מצב היהודים. לא ניתן היה לדלג לסוף, לגאולה ולתקומה. היו מוכרחים לעבור הכל.

קלוגה

הביטו בתצלומים הגדולים המוצגים לפניכם. הם צולמו בידי חיילי הצבא הסובייטי עם כניסתם למחנה העבודה קלוגה שבאסטוניה ב-25 בספטמבר 1944.

אלו המראות שהתגלו לעיניהם – למעלה מ-2,000 גופות של אסירים יהודים, גברים ונשים, נמצאו בין קורות עצים, כשהן מוכנות לשרפה, חלקן הניכר שרופות. ימים ספורים קודם לכן, נוכח התקדמות הצבא הסובייטי, החלו הנאצים בחיסול המחנה ובהגר האסירים שנותרו בו. אסירים אלה הועברו ליער סמוך, שם הורו להם להשתטח על מרבצי עץ והם נורו מטווח קצר בידי השומרים הגרמנים ועוזריהם האסטונים. מתוך כוונה לטשטש את עקבות הרצח, הציתו הרוצחים את הגוויות שנערמו, ונמלטו בחיפזון מן המקום.

המוזיאון עושה לנו מעין "ספילר" לסוף הסיפור. מדוע?

יש כאן בבואה קטנה של המוזיאון – המוזיאון מספר את סיפור השמדת העם היהודי בשואה. התמונות האלה מספרות את זה - **רצח המוני, אכזרי,** על ידי הנאצים ועוזריהם מעמים אחרים, עד הרגע האחרון ועד היהודי האחרון. ויחד עם זה – שימו לב לחפצים שמוצגים כאן. אלה חפצים מקוריים שנמצאו בכיסי הבגדים של אנשים אלה. המוצגים שמתחתיה חושפים פן מרכזי בתפישת המוזיאון: הקורבן שמת מוות כה אנונימי - הוא אנושי! ראייתם כבני-אדם **וחילוץ תווי פניהם של הקורבנות** – היא אחת המשימות המרכזיות שיד ושם נטל על עצמו. התובנה כי כל קורבן היה עולם ומלואו חושפת בפנינו את עוצמת האובדן - הכללי, האישי והאנושי.

מה יש כאן? – תמונות, תעודות. **מה לוקח איתו אדם ברגע של מהירות, שבו הוא הולך אל הבלתי נודע?**

סיפור אישי:

- **ישראל קוניסקי** – מוילנה. מספר תעודות שלקח איתו: **תעודה אישית ששימשה כנראה לצרכי הצבא** – מהפרטים הכתובים ניתן לדמיין קצת איך נראה. אין לנו תמונה שלו (קומה בינונית, שיער שחור, עיניים שחורות) **תעודת נישואין** – 1914 התחתן עם מושה, רופאת שיניים

תעודת הצטיינות מטעם ראש ממשלת פולין משנת 1932 על תפקודו כמהנדס בזמן שיטפון בוילנה
למה הוא לקח איתו את הדברים האלה?

- תצלום של 3 נערים מישיבת מיר עם הרב שלהם. הנערים יצחק סרביניק, מאיר מצקביץ וראובן ארוצקר מהעיירה סולי הקדישו תצלום ושיר לרבם ב-1938. השיר בעברית (!) בחרוזים. קטע ממנו:
כלפיד יבער בנו התשוקה לתבונה / להגיע לגדולות כחיי הראשונים / בהתפתחות הכשרונות כחכמים ונבונים.
שלושתם נרצחו בפואנאר ב-1943. הרב לא זוהה. נראה שהוא נשא בכיסו את התמונה הזו. **מדוע?**
- שבתאי בלייכר – נולד ב-1906. יליד וילנה. למד בחדר ובישיבת "תפארת בחורים". אחר כך בגמנסיה העברית בוילנה. מגיל צעיר גילה עניין בתיאטרון, השתתף תמיד בהצגות בבית הספר. הפך את זה למקצוע. היה חבר בארגון שחקני התיאטרון היהודי. היה פעיל בקבוצות תיאטרון בגטו. הם העלו מאות פעמים הצגות בגטו ותרמו רבות לחיזוק הרוח. חיבר כרוניקת זיכרון לתיעוד 20 שחקנים יהודיים שנרצחו או נעלמו בתקופת הגטו. עם חיסול הגטו הועבר למחנה קלוגה. עבד שם כחשמלאי ובערבים היה שותף לארגון שירה בציבור וכד'. ב-13.6.44 כשהגיעה הידיעה על שחרור וילנה ארגן בלייכר נשף מחתרת שבו העלו את כל השירים שהיו שרים בגטו וילנה.
ניכנס עכשיו לחללי המוזיאון עצמו. המוזיאון יספר לנו מה קרה בין "נוף חיים" לבין קלוגה.

2. האידיאולוגיה הנאצית ועליית הנאצים לשלטון, שנות ה-30 בגרמניה

השבר הראשון: שריפת הספרים

- לאורך המסדרון ישנן נקודות עצירה – שברים, שמסמלים מפנה היסטורי ומעבר לשלב הבא. לא ניתן ללכת מיד עד סוף המוזיאון. השברים האלה חוסמים את הדרך. חייבים לעבור את כל הפיתול של המוזיאון. מדוע? – מסמל את מצב היהודים. לא ניתן היה לדלג לסוף, לגאולה ולתקומה. היו מוכרחים לעבור הכל.
- בליל עשרה במאי 1933 נערכה שריפה פומבית של ספרים בכל רחבי גרמניה. הדבר היה בהוראתו של יוזף גבלס שר התעמולה.
- לקראת הטקס נבזזו עשרות אלפי ספרים, פרי עטם של מאות סופרים, מספריות סמוכות ומאוספים פרטיים. עשרות אלפי צופים נכחו באירוע שרפת הספרים. (רק בברלין נשרפו כ-20,000 ספרים) הספרים - רובם מאת מחברים יהודים והיתר – מאת לא-יהודים שנחשדו בכתובה "ברוח יהודית" או באהדה ליהודים.
- מה המשמעות של ספר? – השקפת עולם, רוח האדם, חופש יצירה.**
- השבר מציג אירוע המסמל את אחד ממאפייניו המרכזיים של הנאציזם: ביטול עולם הרעיונות שהתגבש במהלך המאות ה-19 וה-20, שהתאפיין בתפיסות ליברליות, דמוקרטיות שוויוניות והומניסטיות, והחלפתו בתפיסה חדשה שמבוססת על תורת הגזע, על טוהר הדם ועל עליונות הכוח.
- בין הספרים שהושלכו לאש היו גם ספריו של היינריך היינה, משורר יהודי מומר, אשר כתב בשנת 1821: "במקום שבו שורפים ספרים, עתידים לבסוף גם בני אדם לעלות על המוקד".
- כניסה לגלריה.

ב-30 בינואר 1933 היטלר ממונה לקנצלר גרמניה. איך זה קרה? מדוע הלכו אחריו?

המפלגה הנאצית סללה את דרכה לשלטון באמצעות ניצול האכזבה העמוקה ותחושת ההשפלה ששררו בציבור הגרמני בעקבות תבוסת גרמניה במלחמת העולם הראשונה והסכמי ורסאי. משברים כלכליים, פוליטיים וחברתיים. לדברי היטלר, תבוסתה של גרמניה במלחמה היא שהניעה אותו להחליט להקדיש את חייו לפעילות פוליטית. הוא הבטיח לחם ועבודה.

הביטו בתמונת הכינוס הנאצי שלפניכם, אשר מציגה את אחת השיטות שבהן השתמשו הנאצים לסחוף את אחדת ההמונים: מפגני ראוות המוניים שכללו הנפת דגלים נאציים, מצעדי לפידים ונאומי הסתה על עליונות גזעית ועל שנאת יהודים. מה מרגיש גרמני שנוכח במפגן כזה? – גאוות, עוצמה, רצון להיות חלק מזה. ההפגנות הללו העניקו תחושת עוצמה משכרת למשתתפים, ויצרו נכונות ללכת אחרי היטלר באש ובמים.

מהי האידיאלוגיה שמציע היטלר? – "עם אחד, רייך אחד, מנהיג אחד" – יש רצון להאחדה.
העם הגרמני – עם אחד, עליון מעל כל העמים האחרים. תורת הגזע.

רייך אחד – ממלכה מאוחדת, גדולה, שיש צורך גם להרחיב אותה. בגרמניה אין מספיק מרחב מחיה וצריך להרחיב אותו על ידי השתלטות על אזורים נוספים.

מנהיג אחד – הוא מבטא את רצון העם ואת רצון הא-ל. הוא מקור החכמה והחוק ולא ניתן לערער על החלטותיו. כל אזרח צריך לנסות ולכוון לדעת המנהיג.

הנאצים לא המציאו את האנטישמיות. **ממתי היתה אנטישמיות? – מאז ומעולם. אז מה התחדש? –**

באנטישמיות המסורתית של הכנסייה היה פתרון – התנצרות. באנטישמיות המודרנית אין פתרון כי זו אנטישמיות גזעית.

הנאצים לקחו את האנטישמיות המודרנית והפכו אותה לתוכנית פוליטית.

איך פועלת התוכנית? – על ידי תעמולה, חקיקה וטרור.

תעמולה:

קריקטורות שהוצגו בעיתונים וגם בתערוכה נודדת מיוחדת ב-1937. בתמונות למעלה:

היהודי כתולעת. **מה זה מבטא? – תת אדם. טפיל. בעיניו – הדולר (קפיטליזם) וסמל הבולשביזם.**

על כל גליון של העיתון דר שטירמר – "היהודים הם אסוננו".

דמות הארי (היטלר דומה לזה? ממש לא...) לעומת דמות היהודי. בפועל סביר שאף גרמני לא ראה יהודי כזה בימי חייו. היהודים היו פחות מאחוז אחד מהאוכלוסיה ורובם היו מודרניים ונראו בדיוק כמו הגרמנים.

ברחבי גרמניה שלטים (צולמו במסע של אופנוען מהולנד) שאומרים שהיהודים אינם רצויים כאן.

חינוך – כמובן בתוכנית הלימודים בבית הספר אך גם בבית- המשחק "היהודים החוצה".

חקיקה:

1.4.33 – יום החרם - סיסמאות שנכתבו על חנויות של יהודים ובהן קריאה לציבור הגרמני להימנע מקנייה בהן.

7.4.33 - החוק בדבר החזרת הפקידות המקצועית על כנה] רק ארים יכולים לשרת בשירות הציבורי. יהודים פוטר.

הציורים המוצגים לאורכה של גלריה זו, צוירו בידי צעירה יהודייה בשם שרלוטה סולומון. שרלוטה נולדה בברלין למשפחה שהייתה מעורה בחיי התרבות והחברה בעיר. היא עברה תלאות רבות. בהיותה בצרפת ציירה את קורותיה בסדרה של מאות ציורים. בסופו של דבר בהיותה בהריון גורשה עם בעלה לאושוויץ. שם נרצחו.

את פיטורי אביה הרופא ממשרתו האקדמית תיארה שרלוטה באמצעות הסימן X על הציור, שבו הוא נראה מנתח את חוליו. היא חוותה את תחושת חוסר האונים הגוברת של אביה, והביעה אותה בחלקו התחתון של הציור, שבו נראה אביה כשהוא יושב וסופק את כפיו.

[15.9.35 – חוקי נירנברג] – 1. חוק האזרחות -רק ארים יכולים להיות אזרחי גרמניה. 2. החוק להגנת הדם הגרמני – איסור נישואי תערובת ואיסור העסקת נשים גרמניות בבתי יהודים.

טרור:

כבר ב-1933 מוקמים בגרמניה מחנות ריכוז. לא ליהודים אלא למתנגדי משטר, שצריכים לעבור "חינוך מחדש".

החדר האינטימי –

מה מלמד אותנו החדר הזה על מיהם יהודי גרמניה? – משכילים, אמידים, משולבים. יש ביניהם מגוון.
מה כל זה עושה ליהודי גרמניה? – שבר, הלם. הם היו כל כך משולבים. הופכים לפליטים.
מה הם עושים? – יש שמהגרים, לא כולם.

סיפור אישי – פרופ' הרמן צונדק: שירת כרופא צבאי במלחמה"ע הראשונה. ניהל בית חולים בברלין, והיה רופאם האישי של שני קאנצלרים. לאחר עליית הנאצים לשלטון הגיעו לבית החולים אנשי ס"ס שהודיעו לו על פיטוריו המיידיים מניהול בית החולים. צונדק עזב באותו יום את גרמניה לשווייץ, ומאוחר יותר הגיע לארץ ישראל. (טיפל הרבה בשכבות החלשות אך גם בבן גוריון וברב קוק. בקשת הרב קוק ממנו ברגעיו האחרונים, שיישאר בארץ השפיע עליו להישאר ולא לעזוב למרות קשיי הקליטה) ניהל את בית החולים ביקור חולים.

באוטוביוגרפיה שלו כתב: "רק לאחר שעזבתי את גרמניה, הבנתי שהיהודים חיו עד 1933 בגן עדן של שוטים." **למה כוונתו?**

מדוע לא רבים יותר מהגרים? – קשה לעזוב מקום שאתה מושרש בו, תקווה שזה יעבור (הם לא יודעים את ההמשך המר שאותו אנחנו יודעים), והבעיה הקשה ביותר – לאן?

ועידת אוויאן – כונסה ביולי 38 לאחר החרפת בעיית הפליטים (אחרי האנשלוס וליל הבדולח) אף מדינה אינה מוכנה לקבל יהודים. (חוץ מהרפובליקה הדמיניקנית. הסכימה לקבל כ-100 אלף. הגיעו אליה לפני המלחמה כ-10000) ציטוט הנציג האוסטרלי.

ציור "הפליט" של פליקס נוסבאום: צויר ב-1939. ב-1932 ניתנה לו מלגת השתלמות ללימודי ציור ברומא, אך עם עליית הנאצים לשלטון היא נשללה ממנו בשל יהדותו. נוסבאום סירב לחזור לגרמניה, ומצא מקלט עם רעייתו בבריסל שבבלגיה. שולח ב-1944 לאושוויץ, שם נרצח. הציור מבטא את הייאוש, מקל הנדודים, הגלובוס מטיל צל מאיים ולא ניתן למצוא מקום ליהודי על פני הגלובוס, הפליט במעין כלא אך בחוץ מחכים סימני מוות.

הקינדר טרנספורט – סיפורו של הנרי פונר: הילד היינץ לישטביץ בן ה-6, שהיה בן יחיד לאביו. האב החליט לשלוח את היינץ לבריטניה במסגרת הקינדר טרנספורט (10,000 ילדים). בתיבת הזכוכית תוכלו לראות את הצילומים האחרונים שצילם האב את בנו לפני פרידתם, את הגלויות ואת משחק הילדים ששלח אליו עד פרוץ המלחמה. היינץ, ששינה את שמו להנרי, התגורר עם משפחת פונר, המשפחה המאמצת. הוא לא ידע שאביו שולח לאושוויץ ושם נרצח. סבתו שרדה אך הוא לא רצה לחזור אליה ונשאר עם משפחתו המאמצת. היו ילדים שהגיעו למקומות שהתעמרו בהם והיו שהגיעו למשפחות נוצריות ולא תמיד חזרו אח"כ לעם ישראל.

בסופו של דבר היגרו לפני פרוץ המלחמה כמחצית מיהודי גרמניה (250 אלף). **האם זה הציל אותם?** – לא בהכרח. תלוי לאן היגרו.

ציור של שרלוטה סלומון נוסעת לסבא וסבתא בצרפת – היו שהיגרו למדינות סמוכות, והנאצים השיגו אותם שם.

לאחר חמש שנים בשלטון, היה יכול היטלר לרשום לזכותו שורה של הישגים: הוא ביצר את שלטון המפלגה הנאצית לאחר שסילק את כל יריביו הפוליטיים, הוא שיקם את כלכלת גרמניה, צמצם את האבטלה, ובנה וחימש מחדש את צבאה של גרמניה. בראשית 1938 סבר היטלר כי הגיעה השעה לנקוט צעדים תוקפניים יותר במדיניות החוץ שלו. סיפוח אוסטריה. דרישה לסיפוח חבל הסודטים. בסוף אוקטובר גורשו מגרמניה בחוסר כול למעלה מ-17 אלף יהודים בעלי אזרחות פולנית לעיירה בשם זבונשין בגבול גרמניה-פולין. המגורשים שהו שם בתנאים קשים של מחסור ללא קורת גג.

אחת ממשפחות מגורשי זבונשין הייתה משפחת גרינשפן. בנם, הרשל, שהה באותה עת בפריז. בניסיון להסב את תשומת לב דעת הקהל העולמית לגורל המגורשים, ירה הרשל גרינשפן בדיפלומט גרמני בשגרירות הגרמנית בפריז. לאחר כמה ימים מת הדיפלומט מפצעיו. ההתנקשות שימשה עילה לפוגרום מתוכנן היטב. בלילה שבין תשעה לעשרה בנובמבר 1938

במהלך הלילה נרצחו 91 יהודים, כ-1,400 בתי-כנסת הועלו באש, למעלה מ-800 חנויות נפגעו ונבזזו, ומאות מקומות מגורים ניזוקו. צליל ניפוצן של זכוכיות בתי הכנסת והחנויות היהודיות הוא שהעניק לפוגרום את שמו – ליל הבדולח.

מפת אירופה – דיברנו עד כה על יהודי גרמניה. (שהיו פחות מאחוז מאוכלוסיית גרמניה) בכל אחת מהמדינות מצוין מספר היהודים שחיו בה והאחוז שלהם בקרב האוכלוסייה.

הסרט מתעד נאום שנשא אדולף היטלר ברייכסטאג, הפרלמנט הגרמני, ב-30 בינואר 1939, בכינוס מיוחד לציון שש שנים לעליית הנאצים לשלטון. היטלר חתם את נאומו באיום גלוי: "אם יעלה בידי יהדות הממון הבינלאומית באירופה ומחוצה לה לדרדר את העמים פעם נוספת למלחמה עולמית – אזי לא תהיה התוצאה בולשביזציה של העולם ועמה ניצחון היהדות, אלא השמדת הגזע היהודי באירופה".

מעבר: המלחמה אכן פורצת. היטלר אכן מתחיל "לטפל" ביהודי אירופה. הראשונים – יהודי פולין. את מה שעברו יהודי גרמניה בשש שנים, עברו יהודי פולין בשנה אחת ובאופן הרבה יותר ברוטאלי.

3. כיבוש פולין

שבר – מסכים עם סרטי הצבא הגרמני פולש לפולין וההרס בפולין.

ניתן להתייחס כאן למבנה המוזיאון – מסדרון עם שברים.

23.8.39 הסכם ריבנטרופ-מולוטב – הסכם אי התקפה (היטלר רצה לחסוך מעצמו מלחמה בשתי חזיתות בו זמנית). היה נספח סודי: חלוקת פולין. – להראות במפה. הבדל בין מערב פולין (ורטלנד, ורטגאו) שסופח לגרמניה (כי היה שייך פעם לגרמניה) ומרכז פולין, שבו היה ממשל צבאי – הגנרל גוברנמן בניהול הנס פרנק. בירתה קרקוב (ולא ורשה בירת פולין – מחיקת פולין).

1.9.39 פלשו צבאות גרמניה לפולין. כך פרצה מלחמת העולם השנייה. מלחמת בזק – הפליצקריג - שניהלה גרמניה כנגד פולין. הכניעו את הצבא הפולני תוך פחות מחודש. המניע לכיבוש שטחי פולין נבע מתוך תפיסה אידיאולוגית, שראתה בשטחי המזרח מרחב חיוני להתפשטות הרייך. וראתה בסלאוויים, ובהם גם העם הפולני, גזע נחות שנועד לשרת את גזע האדונים הארי.

דוד שירקוביאק: היה נער בן 15 עם פרוץ המלחמה. לודז'. ניהל יומן ותיאר את זוועות הכיבוש. אמו נלקחה באקציה. הוא נפטר בגטו לודז' 1943. עם חיסול הגטו ב-44 אביו ואחותו נלקחו לאושוויץ.

3 טורי תמונות: (אפשר לקרוא מיומנו של דוד ורשביאק) **אילו רעיונות מהאידיאולוגיה הנאצית באו כאן לידי ביטוי?**

א. הוצאות להורג של בכירים פולנים (אנשי כמורה, אינטליגנציה). מדוע? – הטלת אימה, אזהרה לציבור. גם הפולנים נחותים.

ב. התעללות והשפלה של יהודים בעלי חזות יהודית. תמונת הרב משה הגרמן (חילול התפילין, עומד יחף, וגם אולץ לרוץ סביב הכיכר, האנשים שכבו שם כל היום ודרכו עליהם. היו שנפטרו מהאימה.) החיילים ראו לראשונה את היהודי הסטראוטיפי, החינוך שלהם כל השנים הביא לפורקן יצרים ספונטני.

ג. עבודות כפיה -חטיפת אנשים ברחובות. צו רשמי. לעיתים נלקחו למחנות עבודה. היהודים הטפילים צריכים להתחיל לעבוד.

ובנוסף: **שריפת בתי כנסת, חילול ספרי תורה** (הכנת נעליים מהקלף)

סימון (משתנה ממקום למקום לפי החלטת הרשות המקומית). **למה גורם סימון?** – רתיעה של החברה מה"אחר", השפלה, קל לזהות ולהתעלל.

גזל הרכוש: מעבר לשוד הרשמי העצום, יכלו חיילים גרמנים, אזרחי הרייך ותושבים ממוצא גרמני, להיכנס לבתים ולעסקים של יהודים ולעשות בהם כרצונם. סכום הכסף שיהודי יכול להחזיק – הוגבל. נלקחו חפצים יקרי ערך כספית (אפשר להתניח ולעשות מזה משהו, אוספי אומנות, לשלוח לגרמניה) וגם רגשית (בשביל ההתעללות).

הפשטת היהודים מהכול - מהזהות ועד הרכוש.

מהי תגובת היהודים? - הלם, אימה. בריחה

בריחה - בין 6 ל-8 בספט' ברח מזרחה כל מי שיכול היה להרשות זאת לעצמו. ב-17 לספט' התרחשה הפלישה הסובייטית, ואז כבר כמעט לא ניתן היה יותר לברוח. כ-300 אלף ברחו. חלקם חזרו אחר כך.

מהן הדילמות בהחלטה האם לברוח? – מי יכלו לברוח והאם לעזוב את בני המשפחה שאינם יכולים? תחת איזה שלטון עדיף להיות? אולי הכל יעבור עוד מעט? (לא ידעו מה שאנחנו יודעים היום)

כיבוש פולין יצר בעיית פליטים. לצד בריחת המונים מזרחה לשטחי הכיבוש הסובייטי, במקביל הייתה זרימת אנשים לערים הגדולות. לאחר החלת המדיניות של איגרת הבזק (21.9.39 - הקמת יודנראטים וריכוז היהודים) התבצע גירוש הדרגתי של יהודים מעיירות הסביבה לערים הגדולות.

ואז מגיעה הפקודה להיכנס לגטו.

מדוע הנאצים מעוניינים בגטאות? - פתרון זמני עד שיראו מה לעשות. יותר יכולת שליטה, בידוד היהודים. קל יהיה אחר כך לגרשם להגירה/לרציחה

מה לוקחים?

הגטאות הראשונים הוקמו בחודשים האחרונים של שנת 1939, ובהמשך בין השנים 1940-1941. הגטו הראשון: גטו פיוטרקוב-טריבונלסקי, אוקטובר 1939. השני: גטו לודז' 10 בדצמבר 1939 גטו ורשה: באוקטובר 40

שבר – עגלה שעליה העמיסו ציוד.

4. גטאות

תמונת גטו ורשה – סגור בחומה. **התחושה הראשונה שזה יוצר?** – כלא, בידוד, איבוד החופש

אך נסתכל גם על התמונה בצד ימין – הולנד. עד כה ראינו את כיבוש פולין, אך היטלר ממשיך במסע הכיבושים ולאורך שנות המלחמה כובש עוד ועוד ארצות באירופה. במזרח אירופה (פולין, בריה"מ, הונגריה) מוקמים גטאות סגורים, במרכז ומערב אירופה – גטאות פתוחים, שכונה יהודית. סה"כ הוקמו כ-1200 גטאות.

מדוע במערב אירופה הגטאות היו שונים, פתוחים יותר?

מעריך הדרכה מוזיאון

נורית שלזינגר

על-פי האידיאולוגיה הנאצית, נתפסו תושבי ארצות מערב אירופה קרובים יותר לגזע הארי. מסיבה זו וכן מתוך מחשבה על הלכי הרוח בקרב האוכלוסייה המקומית נמנעו הגרמנים מלבצע צעדים חריפים ורצחניים בקרב האוכלוסייה המקומית ולעיניה. (לגטו יש משמעות גם לאוכלוסיה הכללית – אנשים שגרים בתחום הגטו צריכים לעבור דירה למקום אחר, כיעור העיר) גם השאירו יותר מקום לסמכות המקומית. כמו כן, האוכלוסיה היתה יותר צייתנית. בהולנד – יהודי שיפר תקנות מיד ילשינו עליו. תושבי מזרח אירופה, לעומת זאת, נתפסו כגזעים נחותים שנועדו לשמש בעתיד כעבדי הרייך השלישי. משום כך חשו הגרמנים חופשיים לפעול בארצות אלו בברוטליות רבה כלפי היהודים כבר עם הכיבוש. הדרך לבידוד היהודים מסיבתם הייתה אמנם שונה, אך גורלם הסופי של היהודים במזרח אירופה ובמערב היה עתיד להיות זהה.

גטו ורשה

אנחנו עומדים על מרצפות מקוריות מרחוב לשנו. גם הספסל והפנסים מקוריים. מוקם באוקטובר 1940. בירת פולין. כ-30% מתושבי העיר הם יהודים. מתווספים אליהם פליטים מהעירות מסביב, ובסך הכל בתקופת השיא כ-450,000 נפש, 30% מתושבי העיר נדחקים לשטח של 2.4% מהעיר. לאורך המלחמה יש כל הזמן דחיסה של פליטים נוספים ובמקביל – צמצום שטח הגטו. **מהן ההשלכות לכך?** – צפיפות, מחלות, רעב, קור בבתים שבורים.

מה קורה למשפחה? – חוסר פרטיות, מריבות מתעוררות מהלחץ. ההורים לא מצליחים לספק לילדיהם אפילו אוכל. מסתובבים רוב היום ברחוב, מתים ברחוב. שימו לב לתמונות שרצות על המסך לאורך הרחוב.

איך מתמודדים? – המטרה היא לשרוד. הרב ניסנבויס: "זוהי שעה של קידוש החיים ולא של קידוש השם במוות" – לעשות הכל כדי לחיות. איך? ניכנס (לחדר הרעב) ונראה.

סרטי עדויות.

איך מתמודדים היהודים עם המצב הנורא? – עזרה הדדית

מטבחים ציבוריים – (תרומות מהגוינט) דילמה: איך לחלק את מעט המשאבים? זה עזר קצת למי שהיה לו אוכל. לרעבים ביותר זה לא עזר לשרוד.

אז מה הערך? "שלא כל הגטו ימות בבת אחת", לעשות מה שאפשר, הסולידריות החברתית מחזקת.

רחל אוירבך: חיה בוורשה. עיתונאית וסופרת. רינגלבלום גייס אותה להקמת מטבח ציבורי בלשנו 40. כתבה דיווחים על המטבח הזה ובהמשך הפכה לאחת הפעילות של עונג שבת. קצת לפני המרד הצליחה לצאת מהגטו. אחת משלושת השורדים מבין חברי עונג שבת. עזרה במציאת המסמכים. עסקה רבות בגביית עדויות. עלתה לארץ. ייסדה את המחלקה לגביית עדויות ביד ושם.

המטבחים הציבוריים הפכו גם למקום מפגש, תרבות ופעילויות מחתרתיות. ניתן להתייחס כאן גם **לדרשות האדמו"ר מפיאסצנה – כינוסים** שחיזקו את האנשים.

מוכרחים להשיג עוד אוכל – **הברחות**. יש בתים (כמו בית המשפט) שצד אחד הוא בגטו וצד אחד בחוץ, וכך ניתן להבריח. כ-80% מהאוכל בגטו היה מהברחות. מי מבריח? – בעיקר ילדים. **מדוע?** – קטנים ויכולים לחמוק.

שיר המבריח הקטן – היפוך תפקידים.

כ-80,000 מתו "מעצמם" – מהרעב והתנאים הקשים. בתקופת השיא – כל 8 דקות.

איך עוד נאחזים בחיים? – פעילויות תרבות, לימוד.

תיעוד – "עונג שבת"

בעשר תיבות מתכת ובשני כדי חלב הוטמן ארכיון מחתרתי המבטא בפעילותו את המאמצים לשמור על רוח האדם ואת המחויבות הבלתי-מתפשרת לדורות הבאים. ארכיון ייחודי זה היה פרי יוזמתו של ההיסטוריון ואיש הציבור ד"ר עמנואל רינגלבלום. (רחל אוירבך חברה בו)

מה החשיבות של ניהול ארכיון כזה? – מודעות היסטורית. העולם חייב לדעת.

עבודת הארכיון התנהלה בחשאי. אנשי הצוות היו מתאספים מדי ליל שבת למפגשים שבהם תכננו את עבודת התיעוד. ומכאן גם שמו של הארכיון – "עונג שבת". הם אספו אלפי מסמכים ובהם יומנים, מכתבים, מודעות, עיתונות מחתרת, ציורים

נורית שלזינגר

מערך הדרכה מוזיאון

ותצלומים, שחלקם הקטן מוצג בתיבת הזכוכית שבמרכז החדר ובמגירות שמימין. גם יזמו אנשי הארכיון מחקרים שבהם עמדו על השלכות הרעב. בכמה שלבים – בגירוש הגדול, ועל סף חיסול הגטו הוכנס האוסף לכדי חלב ולתיבות מתכת, והוטמן בשטח הגטו. עם שחרור ורשה נמצא שני שליש מן האוסף. אפשר לאמר שיד ושם הוא המשך הפעילות של ארכיון עונג שבת.

גטו לודז'

גטו לודז', הגטו השני בגודלו, נסגר על יושביו ב-30 באפריל 1940. הוקם כמעט ראשון ונסגר אחרון. הגטו הוקם בפרוור פלוטי, שהיה מהרבעים הדלים והמוזנחים שבעיר. עם הקמת הגטו רוכזו בתוכו כ-164,000 נפש.

אחד המאפיינים הייחודיים של גטו לודז' היה ניתוקו המוחלט מהסביבה החיצונית. מאות יהודים שהתקרבו לגדרות הגטו נורו למוות. **מה המשמעות של גטו כה סגור?** – אין אפשרות להברחות ולכן הרעב נורא. היו שטרות כסף שערכם רק בתוך הגטו, כך שגם אם מישהו יברח לא יהיה לו איך לקנות משהו. לא יודעים מה קורה בעולם. (איסור להחזיק רדיו). אין מחתרת. אפילו ב-44 אנשים לא הבינו מה זה אושויץ.

צילומים – נושאים מרכזיים: אוכל, (חגים יהודיים). ייחודי שיש צילומים של צלמים יהודיים – מנדל גרוסמן והנריק רוס.

סיפור אישי: סיכה המעוצבת ככרטיס לחם, שאותה ביקש **נתן שטיינברג** בן ה-11, שתמונתו מוצגת סמוך לה, להעניק להוריו כמתנת יום נישואים. **מה משמעות של נתינת מתנה כזו?** – רצון לשמור על נורמליות, על אנושיות. האוכל כמוטיב מרכזי. נתוש נפטר בגטו לודז' בראשית שנת 1943 ממחלת הלוקמיה, ימים אחדים לפני יום הנישואים של הוריו. את הסיכה העבירה לאמו השכנה שסייעה לו בהשגת המתנה. אמו של נתוש חרתה בצידה האחורי של הסיכה את יום מותו של בנה, ושמרה עליה במרוצת המלחמה בכל המחנות שאליהם גורשה.

רומקובסקי ראש היודנראט, דמות שנויה במחלוקת, עודד הקמת מפעלים בגטו (עוד קודם היתה לודז' עיר תעשיית טקסטיל מרכזית) מתוך אמונה שזה ימנע מוות. – הצלה באמצעות עבודה. זה הכניס לגטו יותר מזון. הגרמנים הסכימו לניצול כוח העבודה היהודי לטובת גרמניה ולצורכי התעשרות אישית. מי שעבד – קיבל יותר אוכל בהמשך – מי שעבד – לא נשלח להשמדה. ילדים מגיל 10 עבדו, וילדים צעירים יותר – רומקובסקי קרא להורים למסרם בזמן ה"שפחה" – הגירוש בספטמבר 1942. נאום הילדים הפך את רומקובסקי לדמות שנואה ביותר.

אגדת הילדים מגטו לודז': יצירת אמנות מהגטו: "אגדה על בן מלך" – זהו סיפור מצויר בשלבים שהוקרא במפגשים חינוכיים עם ילדים בגטו ונשעה בשיתוף עימם. היצירה נכתבה בהשראת סיפור עם פולני ידוע ונועדה לחזק את רוחם משום שנאלצו לעבוד במפעלי הגטו. היצירה סיפקה מפלט לפני השילוחים להשמדה.

בסופו של דבר הגטו הזה שרד הכי הרבה זמן. חוסל באוגסט 44. היו בו אז 70,000 איש שנשלחו לאושוויץ. שרדו ממנו יחסית הרבה אנשים.

גטו טרזין

הגטו המערבי ביותר. בנובמבר 1941 הקימו הנאצים בטרזין גטו-מחנה. טרזין היא עיר מבצר שנבנתה בשלהי המאה ה-18, צפונית לפראג והנאצים תכננו לרכז בה את יהודי צ'כיה. שימשה כתחנת מעבר בלבד. סממני מחנה: הפרדת הגברים והנשים זה מזה, חלוקת מזון יומית לכלל תושבי הגטו. סממני גטו: יודנראט, אפשרות ניהול חיים

ראש היודנראט – יעקב אדלשטיין, פעיל ציוני. כיושב ראש היודנרט חיפש כל דרך להקל על סבלם של תושבי הגטו, כשעיקר מאמציו הופנו לילדים ולנוער. בינואר 1943 הוא סולק מתפקידו על ידי הגרמנים, ובדצמבר שולח לאושוויץ, שם נורה למוות עם בני משפחתו.

החל מקיץ 1942, מלבד יהודי צ'כיה שכבר נכלאו בין חומות הגטו, הגיעו אז לטרזין כמעט מדי יום טרנספורטים שמנו אלפי יהודים, רובם קשישים מיוחסים ובעלי זכויות מיוחדות מרחבי הרייך. הרבה אומנים ואינטלקטואלים. בעיר מבצר זו, שבה התגוררו כ-7,000 בני אדם לפני המלחמה, נכלאו בקיץ 1942 כמעט 60,000 יהודים.

בקיץ 1942 החליט יושב ראש היודנרט בגטו, יעקב אדלשטיין, להפריד אותם מן המבוגרים, ולהקים עבורם פנימיות ומעונות יום. עבור הנהגת הגטו היו הילדים והנוער מקור של תקווה לעתיד, והיא החליטה להשקיע מאמצים ביצירת תנאי קיום סבירים עבורם, שירחיקו אותם ככל הניתן מתנאי החיים הקשים ששררו בגטו. (ג'ישה הפוכה מרומקובסקי!) על-אף הקושי הטמון בהפרדה של הילדים, ועל-אף שלא חויבו לעשות כן, בחרו הורים רבים לשלוח את ילדיהם למעונות, מאחר שהם חויבו לצאת לעבודה. (קצת דומה לקיבוץ-תפיסה ציונית).

מה נשאר מהמשפחה? מה יכולים הורים להעניק לילדיהם במצב כזה?

משחק המונופול - נועד לשעשע את הילדים אך גם לספק להם מידע על החיים בגטו. הילדים נהגו להשאיר לחבריהם שנותרו בגטו את החפצים שלא יכלו לקחת אתם לדרך, וכך שרד המשחק.

האלבום של תומי - אופטימיות, תקווה לעתיד טוב

היומן של אגון רדליך: היה מורה לעברית ולהיסטוריה. אדלשטיין מינה אותו להיות אחראי על חינוך הילדים והנוער. הוא כתב יומן בעברית וניכר שהייתה לו מודעות היסטורית. בתוך היומן הוא שילב גם מכתבים אישיים לבנו דן שנולד בינתיים בגטו. הדף האחרון מהיומן הוא מספט' 1944 אז נשלח לאושוויץ. הסופרת רות בונדי שגם היא ניצולת טרזין ערכה את היומן עם התייעוד הנדיר שלא נזקק לתרגום ונתנה לו את השם "חיים כאילו". היומן מעלה את שאלת המודעות והידיעה של האסירים במחנה... - רדליך יודע לאן הולכים הטרנספורטים ובכל זאת מוכר אוכל תמורת עגלה לבנו ומעלה תקווה לפגוש את הסבתא...

המסך המפוצל - זהו ה-סיפור של גטו טרזין. גטו לדוגמה לקראת ביקור הצלב האדום ביוני 44 - היערכות לביקור: שילוח להשמדה כדי לצמצם את הצפיפות, העסקת האנשים בניקיון, בתי קפה וכו'. הסרט מתאר את החיים היפים בגטו. לפי שאלות בביקור הבינו הגרמנים שמידע דלף החוצה. אכן דלף - האומנים ציירו במחתרת. בדז'יך פריטה ושאר האומנים נחקרו, שולחו לאושוויץ להשמדה. רק ליאו האס שרד, ואימץ עם אשתו את תומי.

אם כך, למה שימשה האומנות? - בגלוי: מגויסים לתעמולה הגרמנית. בסתר - תיעוד.

יש כאן היפוך של הדבר הרגיל: הסרט התייעודי הוא תעמולה סובייקטיבית וציורי אומנות מתעדים.

גטו קובנה

גטו בבריה"מ (מוצג כאן במסגרת הגטאות למרות שעדיין לא ראינו את מבצע ברברוסה) - ההשמדה קדמה לגטו.

מה המשמעות? מה זה עושה לאנשים בגטו? - נכנסו לגטו בתודעה שיש השמדה. אף אחד לא מוכן להתמנות לראש היודנרט. כולם לוחצים על הרופא ד"ר אלחנן אלקס. הרב שמוקלר נואם בהתרגשות ומשכנע אותו. הוא היה אהוד מאוד. כשנדרשו למסור יהודים - המשטרה היהודית סירבה להסגיר את הילדים שהוחבאו גם לאחר עינויים בפורט התשיעי. השוטרים נרצחו באותו יום על ידי הגרמנים.

"אולם השרידים מה איתם?" שאל אחד מכותבי היומנים שבגטו והשיב, "השרידים חייבים להמשיך לחיות". ואכן, יהודי גטו קובנה קיימו גם בצל המוות, פעילות ציבורית, תרבותית ודתית ענפה - שאת עקבותיה ניתן לראות בתערוכה שלפניכם. **עדויות על חיי הדת** - הדרך לצאת מהגטו היא בדמיון (כמו שראינו בטרזין) או בראש - עדות בסרט: כשלמדנו תורה שכחנו מכל הצרות שלנו.

הרבה תיעוד - צילומים של צבי קדושין (שרד. בפוגרום ב-41 צילם את הכיתוב שכתב אדם לפני מותו בדם על הרצפה - אידן נקמה), ציורים, תיעוד על ידי היודנרט.

5. מבצע ברברוסה

שבר -הופך להיות צר ונמוך. אנחנו במקום הנמוך והצר ביותר במוזיאון כי כאן מתחיל הרצח ההמוני.

בסיום גלריית הגטאות -

במלחמה היטלר כבש את פולין ובהמשך את רוב ארצות אירופה, היהודים נכנסים לגטאות. קיץ 41 מהווה נקודת מפנה, היטלר פולש לברית המועצות. מה שקורה בברית המועצות שונה מאוד ממה שקורה באירופה.

ב-22 ביוני 1941 פתח היטלר בהתקפה מסיבית כנגד ברית המועצות, ובכך הפר את הסכם אי-ההתקפה שנחתם בין המדינות כשנתיים קודם לכן. מבצע ברברוסה (על שם קיסר גרמניה במאה ה-12 פרידריך ברברוסה).

מדוע דווקא הפלישה לברית המועצות סימנה את התחלת הרצח ההמוני?

הזיהוי האידאולוגי של היהודים עם הקומוניזם האויבים האידאולוגיים של הנאצים (הציטוט בפתיחה לגלריה), המספר הגדול של היהודים שנוסף להם (כ-5 מיליון), המיקום המרוחק, שכרון הכוח מהניצחונות הצבאיים בינתיים שחררו אצלם את הרסן, היהודים הם בעיה והפתרונות שנוסו עד כה (הגירה, גטאות) לא הניבו את התוצאה המבוקשת. עכשיו יש הזדמנות לפתרון סופי באמת טוטאלי.

הציטוט בכניסה לגלריה - מראשיתה לא הייתה מתקפה זו בגדר מבצע צבאי נוסף, אלא מערכה בעלת יסודות ויעדים אידיאולוגיים, שבמרכזם המלחמה הטוטלית נגד הבולשוויזם. יש זיהוי של הבולשביזם עם היהודים.

שימו לב למפה: היא עוקבת אחר התפרסותן והתקדמותן של ארבע יחידות המבצע – איינזצגרופן – שנעו מאחורי כוחות הוורמכט – כוחות הצבא הגרמני.

על פי הפקודות הגרמניות היה תפקידן של יחידות המבצע טיהור שטחי הכיבוש מפעילי המפלגה הקומוניסטית ומגורמים שהוגדרו כעוינים לרייך. בפועל, תפקידן המרכזי של יחידות אלו היה רצח שיטתי של יהודים.

הרצח התבצע באופן הבא: יחידות הרצח הניידות עברו ממקום למקום, ריכזו את הקורבנות על שפת בורות, ציוו עליהם להתפשט, וירו בהם. בהתחלה רצחו גברים והחל מאוגוסט 41 עברו לרצח טוטאלי, גם של נשים זקנים וילדים. מספרם של אנשי האיינזצגרופן היה באופן יחסי קטן, והם הסתייעו בפעולות ההשמדה בכוחות נוספים, ובהם יחידות ס"ס, חיילי ורמכט, גדודי משטרה גרמניים ומיליציות מקומיות: בעיקר יחידות אוקראיניות, ליטאיות ולטויות. כ-1,500,000 יהודים נרצחו באתרי רצח שונים

סרטים על רצח יהודים בלייפציג (ע"י חייל בשם וינר. חנוכה דצמבר 41) **ובשאוולי** (סרט רשמי של ה-pk) – זיהוי אנשים. ההטעיה – הקרין אומר שסוף סוף היהודים מתחילים לעבוד. הסרט נקטע לפי הסוף – הם כרו את קברם.

תצלום זה, המתעד ירי ביהודים בשטחי אוקראינה (העיירה איואנגורוד), הפך במרוצת השנים לאחד מהתצלומים הידועים של תקופת השואה. תהומות הרוע האנושי מתגלמות בחייל היורה באם הנושאת את עוללה בידה.

גילוי של התצלום ופרסומו: כמה מחברי הארמיה קראיובה, הארגון המחתרתי המרכזי שפעל בפולין הכבושה, נשלחו לעבוד בדואר כשתולים במחלקת הצנזורה ולהעתיק חומרים חשובים. הם מצאו את התמונה הזו, שחייל גרמני צירף אותו למכתב ששלח למשפחתו או לחבריו. התצלום הופץ לבעלות הברית ופורסם כבר ב-1942.

אין צילומים מבורות ההריגה ממש אלא רק עד איסוף הקורבנות וערימות החפצים שלהם. ייתכן שקיבלו הוראה שאסור לצלם ולפרסם כדי לשמור על ההטעיה והסודיות.

תמונת האם וילדיה בלובני (תמונת השער של ספר המוזיאון)

האם היתה לחיילים בחירה? – כן. עצם השירות בוורמכט היה התנדבותי. בשטח יכלו לבקש לצאת מהמשימה אך לא עשו זאת. **מדוע?** – חינוך במשך השנים, לחץ חברתי, חשש להצטייר בעייתיות...

באבי יאר – נרצחו שם קרוב ל-100 אלף איש, כ-70 אלף מתוכם יהודים. בערב יוכ"פ וביום כיפור נרצחו קרוב ל-37,000 יהודים.

תמונה צבעונית גדולה של הרכוש.

חשוב לדבר כאן על נקודת ההפשטה וגזל הרכוש. יש לו כמה היבטים:

1. מצד האוכלוסייה המקומית שעשתה שימוש בגזל בהרשאת הגרמנים. למרות שאח"כ נשמע הנאום של הימלר בפוזנן שאמר שהם מעולם לא גזלו ומי שגונב יירצח, זה לא היה נכון בכלל. מקומות הרצח הללו הפכו להיות עם מניעים כלכליים משמעותיים. את הדברים הטובים ביותר שלחו לגרמניה ודברים אחרים נמכרו באותם המקומות.

2. המגמה של הנאצים לא הייתה להשפיל את היהודים כאן, אלא להיפטר מהם. הם הבינו שאם לא יהפכו את המסה הרצוחה לדח-הומנית, הם לא יצליחו לתפקד אח"כ. כדי למנוע את הפגיעה הרגשית-נפשית הם רצו שיראו בקורבנות היהודים בשר ותו לא, רצו בשלילת הזהות. הדבר לא צלח ושיטת הרצח התחלפה בשיטות אחרות בהן יחפשו הגרמנים את המרחק בין הרוצח לנרצח.

סיפורה של דינה פרוניצ'בה

פונאר - אל יער פונאר, השוכן בקרבת וילנה (ליטא), הובלו יהודי העיר וסביבתה, ושם נורו למוות. לפנינו בור ובו אבנים שהובאו מפונאר. התצלומים המוקרנים מעליו, צולמו בידי חיילים גרמנים שפיקחו על הרצח שאותו ביצעו בפועל מיליציות ליטאיות. האתר היה אתר פיקניקים. הסובייטים הקימו שם מאגרי דלק ולצורך כך חפרו בורות. נרצחו בו כ-70 אלף יהודים ועוד כ-30 אלף מעמים אחרים בין השנים 41 ל-44.

סרט עדות של דינה בייטלר – ילדה בת 7, הובלה לבור עם אחיה וסבתה. נורתה ונפצעה ברגלה, נפלה לקצה הבור. יהודים צועקים וכו' ואז חוזרים ויורים. בלילה יצאה, נדדה כל המלחמה בין כפרים, אישה עזרה לה לאמץ זהות של יתומה פולנית. בסוף המלחמה חזרה לוילנה לבית יתומים. היא חיפשה את אמה ואת אחיה הקטן, אך לא נודע דבר על גורלם. אביה שהיה בסיביר ניצל ועלה לארץ. גם היא עלתה לארץ והקימה משפחה.

האם היהודים ידעו והבינו מה קורה?

על אף קרבתו של אתר ההרג פונאר לעיר וילנה, לא הבינו יהודיה את משמעות חטיפות היהודים והיעלמם בימים הראשונים לכיבוש. בפנקס שניהל אבא קובנר, מראשי "השומר הצעיר" בוילנה, ולימים מפקד המחנת בגטו, הוא תיעד את חטיפות היהודים. ב-20 ביולי 1941 כתב קובנר ביידיש: "מה מתרחש בפונאר?"

שנתיים לאחר מכן כבר ידעו יהודי גטו וילנה כי פונאר היא מוות. בתחרות שירים שהתקיימה בגטו ב-1943 הלחין ילד בן 11, אלק וולקובישיקי (לימים – אלכסנדר תמיר. מוסיקאי פעיל בארץ. זכה באות יקיר ירושלים על תרומתו למוסיקה בעיר), מנגינה למילים שכתב המשורר שמרקה קצ'רגינסקי (גם שרד): "שֶׁקֶט שֶׁקֶט בְּנֵי נִחְרִישָׁה". השיר לא זכה בתחרות אך עורר התרגשות רבה והפך לפופולרי בגטו.

דמותם של רוצחים – **קופסאות שחורות. מה משמעותן?** – כמו קופסה שחורה במטוס שמאפשרת לאחר הרס לבדוק מה קרה במטוס לפני כן. אנחנו מנסים לפענח מיהם הרוצחים ומה עבר בראשם ובליבם.

מפקדי איינזצרופה ועוד מראשי הרוצחים. **מיהם?** – אנשים רגילים, משכילים, דוקטורים. הם פעלו מתוך תחושת שליחות. דוגמה: קרל קרצ'מר שהיה קצין ומפקד כתב לאשתו וילדיו על המתרחש ואמר שזוהי חולשה לא להיות מסוגל לראות אנשים מתים: "הדרך להתגבר על הקושי הוא לעשות את זה כמה פעמים עד שמתגברים".

ועידת ואנזה - 22 בינואר 1942 נערכה בפרוור ואנזה שבברלין ישיבת תיאום בין משרדית בנושא הפתרון הסופי של השאלה היהודית. ריינהרד היידריך, ראש המשרד הראשי לביטחון הרייך בס"ס, יזם את הישיבה וניסח את מכתבי ההזמנה אליה שבהם כתב בין השאר: "קיבלתי ייפוי כוח... לבצע את כל ההכנות הדרושות... לגבי הפתרון הסופי של השאלה היהודית באירופה... לפיכך, אני מזמין אותך לוועידה ולארוחה בעקבותיה".

ההחלטה על הרצח כבר התקבלה ויושמה במשך כמה חודשים. אם כך, **מה מטרת הועידה?**

מטרתה המרכזית של הישיבה הייתה ליצור תאום בין המשרדים השונים, כדי לפתור את הבעיות הארגוניות המסובכות הכרוכות במבצע רחב היקף שכזה, ולרתום את כולם לביצוע המשימה.

כותב הפרוטוקול, אדולף אייכמן, ערך רשימה של מדינות היעד לצורך ביצוע הפתרון הסופי, ונקב במספר היהודים בכל מדינה ומדינה. שימו לב, שבין המדינות נמנית גם אלבניה, שמספר היהודים בה מוערך ב-200. התפיסה הנאצית הטוטלית באשר לרדיפת היהודים, עד האחרון שבהם, באה לביטוי בפרוטוקול זה. (הסכם הכולל – 11 מליון – כלל יהודי אירופה. בעולם היו כ-17 מליון יהודים)

רשת קורי עכביש ניצבת מלמעלה כדי לדמות לרשת הרכבות, לרשת ההטעיה, לרשת הטוטלית שנפרשה על פני אירופה, כשלאט לאט בדרכי רמייה והטעיה מצאו עצמם היהודים בתוך המלכודת. כעת יתחילו השילוחים מכל רחבי אירופה למחנות ההשמדה. את זה נראה בגלריה הבאה.

6. השמדה

שבר – פסי רכבת: הרכבת היא סמל הקידמה, התיעוש. שימוש בקידמה למטרת רצח. שותפים רבים לרצח – נהג הרכבת, פקידים וכו'. חלקו של כל אחד קטן יותר וכך מסיר מעצמו אחריות. ההשמדה הופכת להיות תעשייתית – על פסי רכבת יובלו יהודים בקרונות מכל רחבי אירופה – להשמדה.

בכניסה לגלריה – רשת רכבות.

מה הסיבות לשינוי בשיטת הרצח? – קושי פסיכולוגי לרוצחים, איטי ודורש הרבה כח אדם (נרצחו כמליון וחצי. בגנרל

גוברנמן יש עוד 2.2 מליון), הפומביות מעוררת בעיות בדעת הקהל.

הימלר - ראש הס"ס: "אני מצווה **שיישובה מחדש** של האוכלוסייה יהודית כולם בתחום הג'ג יבוצע ויושלם עד ה-31 בדצמבר 1942". – מכבסת מילים – לרצח.

השילוחים –

ורשה - אבני הריצוף מסמלות את חזרתנו לסיפורו של גטו ורשה, ולאופן שבו גורשו ממנו היהודים להשמדה. ב-22 ביולי 1942, ערב תשעה באב, פורסמו בגטו מודעות מטעם הגרמנים שהורו על פינוי תושבי הגטו "למזרח". הגירויים נקבעו ליום הכיפורים, 21 בספטמבר 1942. על-פי הוראת הגרמנים נחסמו חלקי רחובות, ובתים ודייריהם הוצאו בכוח על-ידי המשטרה היהודית ונלקחו לכיכר השילוחים – ה"אומשלגפלאץ". כ-260,000 מיהודי הגטו שולחו בתקופה זו. נשארו רק כ-60 אלף. שימו לב לתמונה הגדולה מימינכם. נראים בה יהודים ישובים בצפיפות בכיכר השילוחים כשמשמר גרמני מפקח עליהם.

מדוע היהודים לא התנגדו? – היו כבר חלשים מאוד, היתה הונאה – הם לא ידעו את המשמעות, פיתו אותם על ידי לחם וריבה, גורשו עם כח צבאי חזק, הגרמנים פוררו את הסולידריות כי נתנו לבעל תעודות עבודה להישאר.

כיצד מתמודדת ההנהגה היהודית בגטו? –

צ'רניאקוב – למחרת פקודת הגירוש – התאבד.

קורצ'אק – מי היה? מכין את חניכיו למוות. בבית היתומים הועלו מדי פעם הצגות על ידי הילדים. המחזה האחרון שהציג היה "הדאר", מאת מחזאי הודי. בו מסופר על נער הודי בשם גופאט אמאל החולה במחלה חשוכת מרפא שבעקבות פתיחת סניף דואר ליד ביתו, ממתין במיטתו למכתב מהמלך, בציפייתו הוא נרדם לעולמים כאשר חיוך על פניו. קורצ'אק בחר במחזה, כדי להכין את הילדים לגורלם, לסייע להם להכיר ולהשלים עם המוות. לקראת הגירוש הולבשו הילדים במיטב בגדיהם וצעדו יחד בגאון.

לאן משולחים היהודים? – למחנות מבצע ריינהרד

דגמי מחנות ההשמדה – ליד תחנות רכבת. הטעיה: פסי רכבת, שכביכול ממשיכים. מפקידים חפצים ומקבלים קבלה, אומרים לקשור את הנעליים זו לזו כדי למצוא אותן אחר כך.

אלה מחנות להשמדה בלבד. לא היתה סלקציה (מלבד מעט גברים שהוצאו לעבודה בתחזוקת המקום). לרוב, תוך 90 דקות מרגע ההגעה – האדם כבר הפך לאפר. מאוד מהיר, מריצים אותם תוך שיסוי כלבים, לא נותנים שהות להבין בכלל מה קורה. שימו לב לנתונים המספריים – מעט מאוד עובדים.

עד סוף 42 אכן הושמדו כמעט כל יהודי הג'ג. (כשני מליון)

קופסאות שחורות – גולובצ'ניק כותב להימלר על סיום המבצע ומבקש אותות הצטיינות לעובדיו.

מה יודעים בגטאות על ההשמדה?

למרות ההטעיה, בכל זאת מתחילות להגיע לגטאות שמועות על ההשמדה. את הידיעות הביאו יהודים שברחו מאתרי רצח וממחנות ההשמדה, ושליחי תנועות הנוער שנעו בזהות שאולה בין הגטאות והיו עדים למתרחש. היה קשה להאמין.

יעקב גרואנובסקי – שמו הבדוי של שלאמק וינר - ברח מחלמנו, הגיע לרב יעקב סילמן בגראבוב: "אני יהודי מהעולם הבא". הרב האמין ושלח אותו עם מכתב לוורשה. ב-1942 הוא נותן עדות בפני אנשי ארכיון "עונג שבת".

המרידות:

רוב המרידות פורצות ב-1943. מדוע רק אז? – הבדל בין ידיעה לבין מודעות והפנמה. לוקח זמן להתארגן גם טכנית וגם להחליט מהי דרך הפעולה הנכונה.

ביאליסטוק: בדיון חשפו חברי המחתרת את הלבטים שלהם: אחדים חשבו שביער קיימת אפשרות הצלה לבודדים, ולכן כיהודים אחרונים עליהם להציל את עצמם. אחרים קשרו את גורלם בגורל כלל יהודי הגטו, וטענו מתוך תחושה של אחריות כבדה, כי יש להילחם בנאצים בתוך הגטו.

מפקד המחתרת מרדכי טננבוים סיכם את הדיון באומרו כי יש לעשות "הכול כדי להוציא אנשים במספר רב ככל האפשר למלחמה פרטיזנית ביער. ואילו כל מי שיימצא בגטו בעת האקציה הקרובה חייב להגיב על תפיסתו של היהודי הראשון". כאשר באוגוסט 1943 החלו הנאצים בחיסול הגטו, ניסתה המחתרת לשדל את תושבי הגטו להתקומם. **התושבים שלא ידעו על קיום המחתרת ולא הכירו את הנהגתה לא נעתרו לפניית הצעירים.** ניסיון ההתקוממות דוכא במהירות וכל חברי המחתרת נהרגו, ובכללם מרדכי טננבוים.

לעומת זאת – **במרד גטו ורשה** האוכלוסיה האזרחית שותפה פעילה - **צילומים** מאלבומו האישי של איש הס"ס יורגן שטרופ.

ב-18 בינואר 1943, בעיצומן של פעולות ההתארגנות, פתחו הגרמנים במפתיע בגירוש נוסף מן הגטו. הפעם סירבו יהודי גטו ורשה להתייבב, וקבוצת לוחמים יהודים ירתה בגרמנים מתוך שיירת מגורשים שהובלה לכיכר השילוח, האומשלגפלאץ. לראשונה התבצעה בגטו התנגדות יהודית מאורגנת, ובפעם הראשונה נראו בגטו נפגעים גרמנים. לאחר כמה ימים הופסק הגירוש, והיהודים שסברו כי הגרמנים תכננו לשלח את שארית יהודי הגטו להשמדה, האמינו כי בפעולותיהם הם הצליחו למנוע את הנורא מכול. כך הפכו אירועי ינואר לנקודת מפנה: חברי המחתרות הגבירו את מאמציהם לקראת מאבק מזוין, בעוד המוני היהודים החלו לבנות בתוך שטחי הגטו מקומות מחבוא שבהם קיוו להסתתר מפני האויב הנאצי. - ההתקוממות העירונית הראשונה באירופה הכבושה.

19.4.43 ערב פסח הגרמנים נכנסו לאקציה ונתקלו בהתנגדות חמושה. כאשר הבינו הגרמנים כי אין ביכולתם לגרום ליהודים להתייבב כמתוכנן, הם החלו לשרוף באופן שיטתי את הגטו, והפכו אותו למלכודת אש. כעבור כ-4 שבועות דוכא המרד והגטו נחרב כליל.

המרד נדון לכישלון. מה התועלת בו?

אנליביץ': חלום חיי קם והיה. התנגדות יהודית - כבוד העם היהודי, לא נלך כצאן לטבח, השראה למרידות נוספות. ומעשית – המפעלים בגטו נהרסו.

פאבל פרנקל במפגש עם לוחמיו: "חברים! אנחנו נמות בטרם עת, אך לא נדונו לאבדון. אנו נחיה כל עוד ההיסטוריה היהודית ממשיכה לחיות!"

אהרון (דולק) ליבסקינד – מראשי המרד בקרקוב – המרד הראשון (סוף 42): "אנו נלחמים בשביל שלוש שורות בהיסטוריה, ובלבד ולא ייאמר שהנוער שלנו הלך כצאן לטבח".

ראינו מה קרה בפולין, בשטחי בג"ג. **מה קרה במקביל בשאר ארצות אירופה?**

מאביב 1942 ואילך החלו הנאצים לגרש יהודים מכל שטחי הכיבוש למחנות ההשמדה בפולין. את מבצע הגירוש, שחייב היערכות ארגונית רחבה ותכנון כולל, ניהלה המחלקה לענייני יהודים בס"ס בפקודו של אדולף אייכמן. מתכונת הגירוש בכל ארצות אירופה הייתה מבוססת על הטעיית הקורבנות. התבוננו בשלט שהוצמד לקרון רכבת שהוביל יהודים ממחנה המעבר וסטרבורק שבהולנד לאושוויץ. כדי להטעות את המגורשים נכתב בשלט: "וסטרבורק - אושוויץ, אושוויץ - וסטרבורק". מיותר לציין כי לא הייתה דרך חזרה מאושוויץ.

כיצד מתבטאת כאן הטוטליות של ההשמדה? – מגוון הארצות. מכל מקום.

למחרת, ב-24 במרס הובל משלוח של 2,800 יהודים מסלונקי שביוון למחנה ההשמדה אושוויץ-בירקנאו. ביום שאחריו ב-25 במרס יצא משלוח נוסף מסלונקי ובו 1,901 יהודים. בסלונקי לא ניהלו הגרמנים רישום שמי. שימו לב לרימונים לספר התורה שלקחו אתם היהודים, והתבוננו בכרטיסי הרכבת המוצגים בתיבת הזכוכית. יהודי סלונקי הוכרחו לקנות את הכרטיסים הללו כדי לממן את עלות נסיעתם - הנסיעה אל מותם. יהודי סלונקי גורשו במרץ 43 וכ-43 אלף יהודים נספו בזמן קצר. דווקא הדו"ח על יהודי יוון מראה שהנאצים לא היו תמיד מסודרים. הסיפור שלהם היה טרגי - שפה אחרת, חלקם נורו על הרמפה באושוויץ כי לא הבינו לאן עליהם ללכת.

שילוחים מכל רחבי אירופה, בעיקר לאושוויץ. נסיעה ארוכה יותר, לפעמים מספר ימים בקרונות.

הקרון – סמל להשמדה. מדוע?

השמדה באמצעות הקידמה, הטטליות של יהודי כל העולם, ודה-הומניזציה.

בקרון – תנאים איומים. דה-הומניזציה. במה מתבטאת? – קרונות בקר, צפיפות, עשיית צרכים בקרון, אין הפרדה בין מתים לחיים.

היו שקפצו החוצה, אך הם נורו או נתפסו, רק קומץ ניצל. אחרים כתבו בקרון מכתבים ליקיריהם והשליכו אותם החוצה. במכתבים נתנו ביטוי לתחושות האימה, לאי-הוודאות ולתקווה. מכתבים אלה היו אות חיים אחרון. סיפור אישי: מקרון הגירוש שהוביל אותה לאושוויץ השליכה אסתר הורנצייק פרנקל גלויה שכתבה לקרוביה בפריז: "אני נמצאת ברכבת. רישארד שלי, אני לא יודעת מה אתו... איש אינו מגן על ילדי בן השנתיים...". אסתר שולחה לבדה באוגוסט 1942 ממחנה המעבר דראנסי שבצרפת. רישארד, בנה בן השנתיים הופרד ממנה והושאר במחנה הריכוז פטיטויה. בקרון הרכבת, בדרכה אל הלא נודע, השליכה את הגלויה וקיוותה שמישהו ימצא אותה, יבייל וישלח אותה ליעדה. כל דאגתה הייתה נתונה לגורל בנה הפעוט. חודש לאחר מכן, בספטמבר 1942 גורש גם בנה רישארד, בן השנתיים, לבדו, אל מותו באושוויץ.

שיר הקרון של דן פגיס (בחוברת המכללה עמוד 133 והלאה)

אושוויץ

מחנה אושוויץ הוקם בשנת 1940 כמחנה ריכוז לאסירים פוליטיים פולניים, ובמשך השנים צורפו אליו עשרות מחנות משנה שהיו כפופים לו. הגדול שבהם, בירקנאו, הפך ברבות הימים למוקד ההשמדה המרכזי, בו נרצחו יהודים מרחבי אירופה כולה. למעלה ממיליון ושלוש מאות אלף, נשים גברים וטף – רובם יהודים – נרצחו באושוויץ-בירקנאו בשנות קיומו. 1.1 מיליון יהודים.

קרונות רבים נכנסו דרך השער הראשי של מחנה בירקנאו שצילומי העכשווי ניצב מולכם.

התמונות המוצגות על הקיר מתעדות הגעת טרנספורט של יהודים מהונגריה.

הסלקציה – אושוויץ 1 – מחנה ריכוז. אושוויץ 2 (בירקנאו) – השמדה. אושוויץ 3 – מפעלים

שימו לב לזוג המשקפיים המפורר המוצג סמוך למסך העדויות. באוגוסט 1944, עם חיסולו של גטו לודז', שולחה טולה ולך בת ה-18 עם אמה בלומה לבירקנאו. במהלך הסלקציה הן עמדו זו לצד זו. האם בלומה שולחה לצד שמאל, למוות, בעוד שטולה הופנתה ימינה. טולה רצתה להצטרף לאמה, אך איש ס"ס עצר בעדה ואמר לה "את צעירה, את צריכה לעבוד". לא הספיקה להיפרד. כאשר ציוו עליה הגרמנים לפשוט את בגדיה, מצאה טולה בכיס מעילה את משקפי הקריאה של אמה. היא הצליחה לשמור על המשקפיים עד השחרור כשהם קשורים לגופה, כזיכרון אחרון מהאם שאבדה. אושוויץ – דגם הקרמטוריום - תהליך מהיר, הטעיה עד הסוף.

ציורו של יהודה בקון.

מה יכולים היהודים לעשות?

על הקיר ציטוט דבריו האחרונים של הרבי מבויאן.

7.הצלה

העם היהודי בתהליך השמדה, רוב יהודי אירופה מושמדים. **ומה תגובת העולם?** העולם שותק.

סרט וציטטה מעליו שנכתב ע"י אברהם לויטה ב-3 בינואר 1945 כשבועיים לפני השחרור: "כולנו, ההולכים כאן למות, לנוכח אדישותם הקרה ככפור הקוטב של העמים. אנו שכוחי העולם והחיים".

המידע המצטבר הביא להצהרה משותפת של בעלות הברית שפורסמה ב-17 בדצמבר 1942, שבה גינו את ההשמדה: "בפולין... מרוקנים עתה באופן שיטתי את הגטאות שהקימו הפולשים הנאצים מיושביהם היהודים... ממשלות בעלות הברית... מגנות בכל לשון של גינוי את המדיניות החייתית של השמדה בדם קר...".

הצהרה זו הוקראה בעת ובעונה אחת בקונגרס האמריקני, בבית הנבחרים הבריטי וברדיו מוסקבה. הדברים אף פורסמו במגוון כלי התקשורת המשודרת והכתובה של אותה תקופה. מי שנמנע מלהצטרף להצהרת הגינוי על השמדת היהודים, היה האפיפיור פיוס ה-12, ששמר על עמדתו הניטרלית.

אך העולם לא עושה דבר. **מדוע לא הופצה אושויץ?** – דיעות שונות במחקר. יתכן שההטעיה וההסתרה הגרמנית עשו את שלהן אך נראה שבעיקר זה לא היה בראש סדר העדיפויות של בעלות הברית. הן השקיעו במאמץ המלחמתי עצמו וראו בהפסקת השמדת היהודים תוצר לוואי של הניצחון. הפציצו קרוב לאושוויץ, את מפעלי התעשייה.

שירו של אלתרמן – בבכות ילדינו...

האם יש בכלל דרכים להינצל?

פרטיזנים - היהודים התחילו לחפש דרכי הימלטות ליער.

מהם הקשיים של פרטיזנים בכלל ושל פרטיזנים יהודיים בפרט?

התחבטויות נפש, אם להישאר עם משפחתם בגטו או להצטרף לפרטיזנים ביער. היהודי הנמלט מצא עצמו ללא מזון או מחסה, בקור ובניסיון מתמיד להתחמק מהמארבים הגרמניים. היהודים ברובם היו עירוניים ויער נתפס מבחינתם יותר כאיום מאשר כהצלה. אנטישמיות - מרבית מפקדי היחידות הפרטיזניות לא הסכימו לקבל לשורותיהם לוחמים יהודיים, וגם המעטים שלא פסלו זאת על הסף התנו את הצטרפות היהודים בהשגת נשק.

כ-20,000 יהודים הצטרפו לתנועת הפרטיזנים הכללית, אשר שמה לעצמה למטרה לשחרר את אירופה מעול הכיבוש הגרמני. אולם, הטרגדיה הגדולה היא שיהודים החלו להימלט ליערות במהלך חיסול הקהילות היהודיות בשטחי ברית המועצות בשנים 1941-1942, אך עד אז טרם הוקמה תנועה פרטיזנית מאורגנת. בשלהי 1943, כשהפכו הפרטיזנים לתנועת התנגדות רחבת היקף, כבר כמעט שלא נותרו יהודים בין החיים.

סיפור אישי: הכינור של מוטלה – מוטלה שליו, בילורוסיה. כשהיה בן 11, ב-1941 נכבש כפרו. בני משפחתו נשלחו להשמדה, והוא שרד בקרב בני משפחת גרנשטיין (Gernstein) כשנרצחו גם בני משפחת גרנשטיין, שרד שליו במסתור. ולאחר מכן ברח ליער עם כינורו, שם התקבל ליחידת הפרטיזנים היהודים של משה גילדנמן, (דאדא מישא) במסגרתה פעל כלוחם מן השורה.

לפי זכרונותיו של גילדנמן, הוא בחר את שליו לפעולה בכפר אוברוך שבצפון אוקראינה ב-20 באוגוסט 1943 בזוהר בדויה, מכיוון שלשליו היה שיער בלונדיני והוא לא נראה כיהודי. שליו התחזה לקבצן נוצרי וניגן בכינורו בסביבת הכנסייה של הכפר. קצינים גרמנים ששמעו אותו ציוו עליו להגיע למסעדה שהייתה פופולרית בקרב הגרמנים ולנגן בה. כשניגן שם, שמע את תוכניות הגרמנים שהתארחו במסעדה ודיווח עליהן לגילדנמן. הוא הביא חומרי נפץ למסעדה במספר מנות ופוצץ אותה כשחיילים גרמנים רבים היו בה. שליו נהרג, כנראה בהפגזה גרמנית.

ביילסקי - מחנה משפחות. התבוננו בציטוט הממוקם מעל התצלום. האח הבכור טוביה ביילסקי, מפקד היחידה, ניסח את התפיסה שלאורה הם פעלו: "אנחנו צריכים להציל נפשות. חשוב יותר להציל יהודים מלהרוג גרמנים".

מאביב 1942, לצד לחימה מתמדת בגרמנים, הם החלו ללכד סביבם יחידים ומשפחות. במהלך 1943 הגיע טוביה להסכם עם מפקדת הפרטיזנים, שבתמורה לאספקת מזון וחומרי גלם ליחידתו, יתנו אנשיו שרותי מלאכה ורפואה למגוון יחידות פרטיזניות אחרות. המחנה תפקד כעיירה יהודית קטנה ובה בתי מלאכה, טחנת קמח ואף בית ספר. במהלך 1944 מנה המחנה כ-1,200 נפשות, שניצלו הודות לתושביתם של האחים ביילסקי. גם לחמו וגם היוו עורף ליחידות פרטיזנים אחרות.

ארגוני מחתרת שמצילים –

בלגיה – אנדרה גלן "הוועד להצלת יהודים". יש קבו' של לא יהודים ויהודים עם אוריינטציה שמאלית שהקימה מחתרת שהחליטה לעשות למען הצלת יהודים ובפרט ילדים. הם קבעו לעצמם כללי יסוד: למשל שההורה לא ידע היכן מוסתר הילד שלו. יש עדות על הורה שהתחנן לאפשר לו לבקר את בנו כי זה היה יום הולדתו וזה עלה בחיי שניהם ובחיי המצילים שלהם.

סיפור הפנקסים - אנדרה גלן: הייתה מורה, ראתה תלמיד מגיע עם טלאי צהוב והזדעזעה. אמרה לכולם לבוא עם סינרים. החביאו ילדים בבית הספר, הזהירה את תלמידה היהודים לא להגיע כשידעה על פשיטה על בית הספר. העבירה ילדים למחבוא. הייתה אחראית על הרישום וההסתרה של הפנקסים. באחד רשמו רק את השם המקורי של הילד ובשני את שמו המזויף. בשלישי את הכתובת המזויפת וברביעי את הכתובת הנכונה בו הוא שהה. ב-2 בפברואר 1989 אנדרה גלן הוכרה בתור חסידת אומות העולם. 18 שנים לאחר מכן היא שבה לביקור נוסף ביד ושם לרגל כנס בין לאומי של ילדים שהיו במסתור בבלגיה. בטקס מיוחד ומרגש ביד ושם הוענקה לה אזרחות כבוד של מדינת ישראל.

קבוצת העבודה בסלובקיה – נסיון של גיזי פליישמן והרב וייסמנדל להפסיק את השילוחים על ידי עבודה ושוחד.

חסידי אומות העולם – מה הפרופיל של חסיד אומות העולם? - אין פרופיל. יש כאן 16 סיפורים של מגוון אנשים...

הציור של יהודה בקון - "האיש שהחזיר לי את אמונותי בחיים" פיטר פשמישל

8. מחנות ריכוז ועד השחרור

שבר – סרטים על תחילת הכניעה של הגרמנים.

ככול שהמלחמה התקדמה הגרמנים היו צריכים יותר ויותר ידיים עובדות וזה מה שמוביל אותנו לתהליך הסלקציה במחנות ולחלל הבא של חיי האסירים במחנות. עד עכשיו כ-90% ממי שהגיע לרמפה בבירקנאו הושמדו בגז ובשנתיים וחצי האחרונות של המלחמה זה ירד בשל הצורך הגרמני בידיים עובדות.

נצחונות בעלות הברית – השתתפות כמליון וחצי יהודים בצבאות בעלות הברית (בתצוגה – פולינה גלמן)

אנחנו חוזרים לעולם המחנות. למרות הכשלונות המלחמתיים הרצח נמשך – האידיאולוגיה גוברת על חשיבות המאמץ המלחמתי.

נראה מה קרה במחנות למי שהצליח לעבור את הסלקציה.

בכניסה לגלריה נגלה לעינינו העתק הכתובת Arbeit Macht Frei - "העבודה משחררת". כתובת זו, שהתנוססה על רבים משערי מחנות הריכוז וההשמדה ברחבי שטחי הכיבוש הנאצי הפכה לאחד מסמלי השואה - על הרמייה, ההטעיה והרוע.

צילומי קבוצת אסירים – מהו תהליך קליטת אסיר? - מדי אסיר, כובע (שאסור לאבד), קבקבי עץ (פרימו לוי: המוות מתחיל בנעליים). פצעים מקבקבי העץ בלי גרביים גורמים לכך שאדם אינו כשיר לעבודה, גילוח השיער, קעקוע מספר על

ומה זה עושה מבחינה נפשית? – דה הומניזציה. (לעיתים ניסויים רפואיים)

מהם הקשיים הייחודיים לאסיר יהודי? תורת הגזע גם כאן – יש מידרג בין האסירים. משולש לפי צבע יהודים סומנו בשני משולשים, המונחים זה על גבי זה, היוצרים צורת מגן דוד. המשולש התחתון, שקודקודו פונה מעלה היה צהוב לסימון יהודי, ואילו המשולש העליון שקודקודו מטה, סימן את אופי האסיר כמפורט ברשימת צבעי המשולשים. היהודים הנמוכים ביותר: לא יקבלו תפקידי אחראי בלוק וכד', התעללות מכוונת, איסור קבלת חבילות מבחוץ, התמודדות עם איבוד המשפחה.

אין מטרה להשאירם בחיים אלא זו השמדה באמצעות עבודה.

שיגרת החיים במחנה: מפקדים בכל מזג אויר שנמשכו לפעמים שעות, צעידה לעבודה, עבודת פרך, אוכל מועט ודליל, צפיפות בדרגשים + כינים וחלומות סיוטים של השכנים.

מה קורה לאדם בתנאים כאלה? צפייה בסרט של רומן פריסטר והרב סיני אדלר

יש שעושים הכל רק כדי לשרוד – גניבה, מריבות על מקום עמידה מוסתר במפקד.

ויש שבכוחות כמעט על אנושיים הצליחו לשמור על צלם אנוש ועל חיי רוח ומסורת יהודית.

- **משה וינטרטר**, אסיר במחנה סקרז'סקו קמיינה בפולין, שם נפשו בכפו כדי להכין בסדנה שבה עבד - שופר. הוא עשה זאת לבקשת רבו - האדמו"ר מראדושיץ, כדי לקיים מצוות תקיעה בשופר בימים הנוראים בשנת תש"ד ולפי התיעוד עשיית השופר הייתה מלווה בדמעות. שומר פולני שוחד כדי להביא קרן של איל. משה עבד במסגריה ושם הכין את השופר.

- **טבעת:** גרטה פירסט עברה את הסלקציה של מנגלה ועבדה במיון בגדי הנרצחים בבירקנאו. לאחר תקופת מחלה ואשפוז חיפשו הגרמנים אסירה דוברת גרמנית לעבודות משרד. גרטה הייתה זו שנבחרה. במשרד בו עבדה כמנהלת חשבונות עבד גם הארי קנופף, עיתונאי שגורש מברלין לטרזינשטט ומשם לאושוויץ. השניים התאהבו זה בזו והארי הכין עבורה את הטבעת עם ראשי התיבות של שמותיהם. הארי נרצח בצעד מוות וגרטה ניצלה, חיפשה אותו, לבסוף התחתנה במחנה עקורים ועלתה לארץ.

צעדות המוות –

עם התפוררות הרייך השלישי והתמוטטות החזית המזרחית, החלו הגרמנים בנסיגה רחבת היקף לתוך גרמניה, ובפינוי מאות אלפי אסירי המחנות בצעדות מוות. הרצון למנוע מבעלות הברית לתפוס אסירים חיים, והתקווה כי גרמניה טרם אבדה כליל, הניעו את המנהיגים הנאצים לפתוח בפינוי המחנות במזרח אירופה. כ-700 מאות אלפי אסירים הובלו בחודשי החורף הקשים של סוף שנת 1944 – ראשית 1945 ברכבות ובטורים רגליים במסע רצחני שנמשך שבועות, ולעיתים אף חודשים.

בתצוגה מודגמת צעדה אחת של גברים ואחת של נשים:

גברים: צעדת מוות שיצאה ממחנה הריכוז וההשמדה אושוויץ-בירקנאו ב-18 בינואר 1945. כ-2,500 אסירים גברים הוצאו מהמחנה באותו יום. ובתשעה במאי 1945, לאחר צעדה של 498 ק"מ הגיעו רק 180 אסירים ליעד הסופי - העיירה הוֹכְקִירְכֵן, שם שוחררו בידי הצבא האדום.

הנשים: בתצוגה הניצבת בסמוך תוכלו לראות את תמונותיהן של האסירות כפי שצולמו בבית החולים, לצד חלק מהדוח הרפואי המתאר את מצבן. עבור רבות הגיע הצבא המשחרר מאוחר מדי.

השחרור –

8-9 במאי 1945. תמונות שמחה עצומה, מצעדים צבאיים וחגיגות.

נסתכל לחלל הבא- היהודים אינם שותפים לשמחה. **מדוע?** – מאוחר מדי. תשושים וחולים, איבדו הכל. אין לאן לחזור.

9. לחזור ולחיות

שבר: מפת המספרים – כמה הושמדו בכל ארץ ותמונה של חתונה שכמעט כל משתתפיה נרצחו. לפני השואה – כ-17 מליון יהודים. אחריה – כ-11 מליון. היום – כ-14 מליון.

הציטוט בכניסה – הרב אברהם קלאוזנר, רב צבאי אמריקאי, בדכאו: " משוחררים אך לא חופשיים..." – **מה ההבדל בין משוחרר לבין חופשי?** – פיזי לעומת נפשי. עכשיו צריך לעבור את התהליך כדי להיות חופשיים, לחזור לחיים. איך יוכלו לצאת עכשיו לדרך חדשה?

לוח מודעות – חיפוש קרובים – בספרי קהילות, בעיתונים, ברדיו.

מפעל הקואורדינציה – החזרת ילדים. לא כולם חזרו.

סיפור אישי: שרה (אבינון) ורשביאק – בת שלוש הייתה כשפרצה המלחמה, והיא ומשפחתה – אביה, אמא ואחיה הגדול ארזו כמה מזוודות מביתם בבילגורי שפולין וחצו את הגבול לאוקראינה, לדירה שהייתה בבעלות דודה, אחי אמה, בלבוב. האם מבינה שהמלחמה מתעצמת, ולקחה את שרה בת הארבע וחצי, לביתה של שתי נשים אוקראיניות בברוד. אחרי כמה חודשים הן מגרשות אותה לרחוב, היא מגיעה לתחנת הרכבת המקומית ושם היא מספרת לאחד העובדים שקוראים לה שרה ושהיא מחכה לדוד שלה. הוא לוקח אותה אל המחנה הסמוך בברוד.

דרך פירצה בגדר הצליחו שרה ושתי בנות נוספות לברוח מהתופת. בחוץ הן ליקטו מזון וישנו לאורך הקיץ בתוך אלומות קש. אחרי שהתפצלו, הגיעה הפגישה הגורלית ההיא, על הספסל ליד שוק עם מכר המשפחה. שם נולדה הדמות של **אירנה יבולסקה**, ילדה יתומה, מוזנחת וחסרת כל שביתה נשרף על יושביו. המכר, שטווה את הסיפור, מסר אותה לבית יתומים בברוד. משם היא עברה עם כמה ילדים לבית יתומים בקרקוב. ואז באות אל הבית שלוש נשים – אחת מהן תהיה לה לאם. הזוג הפולני חשוד הילדים, יוליה ויאן, אימץ אותה לחיקו.

הלכה לכומר שלימד אותה בבית הספר: אמרתי לו שאני צריכה לדבר איתו. הוא הזמין אותי לבוא ללשכה שלו במנזר, ואמרתי לו שאני רוצה לסיים את התהליך בטקס טבילה כמו שצריך.

בסיום המלחמה יוליה, שהבינה כי בתה המאומצת יהודיה, קוראת בעיתון מודעה של הוועד היהודי, ולוקחת את אירנה למשרדי הוועד, כנראה כדי לקבל תמורה כספית שהובטחה למשפחות מאמצות. דודים שלה שרדו. בסוף מאבק משפטי הם זכו במשמורת עליה, והביאו אותה לבית היתומים היהודי בזאבשה. אבל יוליה הגיעה לשם, נתנה לה עוגיות ושטר כסף, כאילו רומזת לה לשוב הביתה: "כל יום, הייתי צריכה במשך 20 יום, לבוא לקבל זריקה. והמרפאה של הרופא הייתה ממש קרוב לבית היתומים. בהתחלה ליוותה אותי אחת המטפלות, ובאיזשהו שלב אמרתי לה 'מה, זה כל כך קרוב, אני יכולה ללכת לבד, אני כבר לא מפחדת מהזריקות'. ובאחת הפעמים במקום ללכת לקבל זריקה הלכתי ליוליה.

סבה, אבי אמה, מגיע לפולין ודורש אותה. הוא זכה במשפט ועלה איתה ארצה. מהקיבוץ היא מנהלת תכתובות עם יוליה, שמתחננת בפניה שתחזור אל חיקה בקרקוב. יום אחד בשנת 1950 מסר לה המדריך מברק בהול, המבשר על מותו של יאן.

כיוון שהרגשתי אחריות כלפי יוליה, ודווקא בעיקר אחרי שבעלה נפטר – במידה רבה הלב נשאר שם. ויחד עם זאת, היה ברור לי לפי המחשבה שאני צריכה לחיות כאן. שבין שתי הישויות האלה – אני שייכת לזו."

מחנות עקורים – הביטו בכרזות שמימין: תוכנן וצורתן משקפים את עושר הפעילות החינוכית, התרבותית, הדתית והפוליטית שהתקיימה במחנות העקורים. כך, למשל, בכרזה העליונה משמאל, לצד הקריאה לזכור את התלאות שעבר העם היהודי ניתן להבחין בתביעה לתעד את תולדות החורבן.

מתחתיה כרזות על אירועי ספורט, ולצדן הודעה על תפילה לימים הנוראים. בין המודעות ניתן להבחין גם בכרזות פוליטיות, בקריאה לשמירה על הבריאות ובהודעות על פעילויות לילדים.

נורית שלזינגר

מערך הדרכה מוזיאון

בתצוגה – חופה. **מדוע היו כל כך הרבה חתונות?** הביטוי המובהק ביותר לחיוניות היהודית היה הניסיון להקים משפחות חדשות, ובעיקר השאיפה להקים דור חדש. בסרט שלפניכם מוקרן סיפורם של בני הזוג שושנה ואברהם רושקובסקי, אשר נפגשו והתאהבו בבית החולים שבמחנה העקורים ברגן בלזן. לדברי שושנה, הייתה בכך הקלה עצומה.

האדמור מקלויזנבורג – אשמונו בגדנו... איבד את אשתו ו-11 ילדיו. שיקם את החסידות. היה פעיל במחנות הריכוז, הגיע לארה"ב התחתן ונולדו לו 7 ילדים. עלה לארץ ופיתח את החסידות, בעיקר בנתניה. הקים את בית חולים לניאדו בנתניה.

לא כולם השתקמו. היו שהיו מאושפזים עד סוף ימיהם.

עליה לארץ - העפלה. היתה גם הגירה לארצות אחרות

סיום המוזיאון – הכרזה על הקמת המדינה. שירת התקווה

הילדים השרים לא שרדו. אך **מה נשאר?** – שירתם נשארה איתנו. עם ישראל שרד, והתקווה בת שנות אלפיים.

רבים מניצולי השואה תרמו רבות לתקומת מדינת ישראל.

היכל השמות:

בכניסה: היהודי בנימין פונדן:

קריין 2:

"זכרו רק כי הייתי חף מפשע

וכי, כמוכם, בני תמותה של יום זה

גם לי, היו פנים של

זעם ושמחה ורחמים,

פשוט מאוד, פנים של בן אדם!"

התחלנו את הסיור במשמעות השם "יד ושם" ואנחנו מסיימים בהיכל השמות – הניסיון לאסוף את שמות כל הנספים.

מיליוני היהודים שנרצחו על-ידי גרמניה הנאצית בתקופת השואה לא זכו להיות מובאים לקבר ישראל, וכאן אנחנו מנסים לתת מקום לפחות לשמם.

חרוט עליון שראשו בשמים וחרוט תחתון חצוב באבן ירושלמית. ברור לנו ששני הקונוסים לעולם לא ייפגשו (בהתחלה השאירו בכוונה את החלל העליון פתוח כדי שהשמש והאור ייכנסו מלמעלה כמו בכל הציר הראשי במוזיאון, אך זה הזיק לתמונות והחליטו לסגור).

בחרוט העליון - פניהם של 600 שמות של אנשים מזוהים וניתן לספר את סיפורם. הרעיון: פני העולם שראינו בכניסה נמצא עכשיו מולנו, אבל כקורבנות.

האנשים שחיהם נגדעו הניבטים אלינו מן התצלומים המשפחתיים שנמסרו ליד ושם על ידי מי שמילאו את דפי העד. בבואה אנושית של העם היהודי לגוונו. מאחורי התמונות נמצאים התיקים של דפי העד ששמורים לפי שנת המסירה. ארכיון דפי העד אוצר את שמותיהם של כ-3 מיליון קורבנות. כל החללים הושארו בכוונה מתוך ציפייה לקבל דפים נוספים בעתיד.

בתחתית - יש בור מים שנחפר בתוך הסלעים של הרי ירושלים. מצד אחד, הבור הוא מעין קבר סמלי למיליוני הקורבנות אשר דמותם משתקפת לנגד עינינו. מצד שני, המים מסמלים חיים, זרימה וצמיחה. כשמביטים כלפי מטה יש השתקפות של עצמנו ושל תמונות הקורבנות בבחינת "ממעמקים קראתיך ה'" (זו עבודה של אלכס אברהם מהיכל השמות יחד עם המעצבת דורית הראל).

איסוף השמות היה אחת המטרות שהוגדרו כמטרה של יד ושם מאז הקמתו.

כיצד אוספים שמות?

האיסוף הגדול היה בשנים 55-57. פתחו תחנות רישום והיה פרסום שקרא לאנשים לבוא.

בשנות השישים התחילו לשלוח צוותים, שעברו מבית לבית. מי שמילא הדביקו לו מדבקה על הדלת כדי שלא יטרידו אותו שוב במשימה המכבידה הזו. זה סוג של השלמה עם מות הקרוב והבאתו לקבורה.

בסוף שנות ה-90 עוד מבצע.

אספו שמות גם מהקדשות בפתיחה לספרים, מצבות, לוחות זיכרון בבתי כנסת ועוד.

עד היום נאספו כ-4.8 מליון שמות.

